

راهکارهای امر به معروف و نهی از منکر مؤثر در جامعه‌ی کنونی

فاطمه صادقی‌فرد*

چکیده

امر به معروف و نهی از منکر یکی مهمترین فریضه‌های دینی و از ارکان اصلاح اجتماعی در جامعه‌ی اسلامی است که مداخله‌ی مستقیم در سلامت اخلاقی و دینی جامعه و انسان‌ها دارد. با این وجود، در عصر حاضر اجرای موفق و ثمرآفرین این فریضه به دلیل تحولات فرهنگی، رسانه‌ای و رفتاری با دشواری‌های نوینی مواجه شده است. امروزه مفاهیمی مثل شخصی بودن زندگی افراد، آزاد بودن اندیشه‌ها، تساهل فرهنگی، و ضعیف شدن عقاید دینی، چالش‌های جدیدی را برای اجرای این فریضه‌ی الهی بوجود آورده‌اند. مقاله حاضر با هدف تبیین و بررسی دقیق این مشکلات و ارائه‌ی راهکارهای عملی، تلاش دارد ضمن بیان مفهوم‌شناسی امر به معروف و نهی از منکر، جایگاه آن را در منابع اصیل دینی از جمله قرآن و سنت معصومان علیهم‌السلام بررسی کند و سپس با تحلیل موانع موجود در جامعه کنونی، پیشنهادهایی برای اجرای اثربخش‌تر آن ارائه دهد. روش تحقیق در این نوشتار، توصیفی – تحلیلی و مبتنی بر منابع کتابخانه‌ای است. نتیجه‌ی مطالعات پیش رو این مفهوم را می‌رساند که اجرای موفق این فریضه در گرو رویکردی محبت‌محور، همراه با آگاهی‌بخشی، بهره‌گیری از شیوه‌های نوین ارتباطی و الهام‌گیری از سیره اصلاح‌گراانه معصومان علیهم‌السلام است. نتیجه نهایی پژوهش آن است که اگر امر به معروف و نهی از منکر با درکنار ادبیات مناسب و ابزارهای هم‌خوان با شرایط روز جامعه همراه شود، نه تنها منجر به واکنش منفی و دلزدگی نخواهد شد، بلکه به نتایج مطلوب و بستر اصلاح فرهنگی و دینی را در سطح وسیع‌تری خواهد رسید.

کلیدواژه‌ها: امر به معروف، نهی از منکر، اصلاح اجتماعی، جامعه اسلامی، روش‌های تربیتی، سیره معصومان علیهم‌السلام.

*. حوزه علمیه الزهرا سلام‌الله‌علیها زنجان، کدطلبگی ۹۸۱۲۰۲۶۲۸۴.

مقدمه

امر به معروف و نهی از منکر از مهم‌ترین فروع دین اسلام است که همواره در قرآن کریم و روایات اهل بیت علیهم‌السلام مورد تأکید قرار گرفته است. این فریضه به عنوان یک ساز و کار اخلاقی و اجتماعی، وظیفه حفظ سلامت و پاکیزگی جامعه را بر عهده دارد و به نوعی ضامن تداوم ارزش‌های اسلامی و هنجارهای اخلاقی در بستر زندگی جمعی است. در شرایط کنونی که جهان با تحولات شتابان فرهنگی، تکنولوژیکی و اجتماعی روبه‌روست، تهدیدهای متنوعی سلامت اخلاقی جامعه را به چالش کشیده‌اند و این موضوع ضرورت بازنگری در روش‌ها و راهکارهای امر به معروف و نهی از منکر را برجسته می‌سازد. از این‌رو، ارائه راهکارهایی مؤثر و متناسب با شرایط روز به منظور تقویت این فریضه دینی و اجتماعی، یکی از ضروریات جامعه اسلامی امروز است که می‌تواند زمینه‌ساز اصلاح و ارتقای سطح فرهنگ عمومی و سلامت روانی جامعه شود.

مطالعات درباره امر به معروف و نهی از منکر قدمتی دیرینه دارد و از دوران صدر اسلام تاکنون مورد توجه علما و پژوهشگران بوده است. کتاب‌هایی مانند «فقه‌الامر بالمعروف و النهی عن المنکر» نوشته علامه جعفری،^۱ «امر به معروف و نهی از منکر در قرآن و سنت» اثر آیت‌الله مظاهری^۲ و «امر به معروف و نهی از منکر در جامعه معاصر»^۳ از جمله منابع برجسته در این حوزه به شمار می‌روند که به تبیین اهمیت و ابعاد مختلف این فریضه پرداخته‌اند.

علاوه بر این، پژوهش‌های متعددی در قالب مقالات علمی در مجلات حوزه و دانشگاه، به بررسی موانع و راهکارهای اجرایی امر به معروف و نهی از منکر پرداخته‌اند. از جمله مقالاتی که نقش رسانه‌های نوین و فضای مجازی در تحقق این فریضه را تحلیل کرده‌اند، می‌توان به مقاله دکتر علیزاده^۴ (۱۳۹۷) اشاره کرد که به ضرورت استفاده از فناوری‌های اطلاعاتی در تقویت فرهنگ امر به معروف تأکید دارد. همچنین تحقیقات روانشناسی اجتماعی نشان می‌دهد که شناخت عوامل انگیزشی و بازدارنده در جامعه، کلید موفقیت در اجرای این وظیفه دینی است.^۵

۱. جعفری، فقه‌الامر بالمعروف و النهی عن المنکر، ص ۸۶.

۲. مظاهری، امر به معروف و نهی از منکر در قرآن و سنت، ص ۱۳۲.

۳. حسینی، «امر به معروف و نهی از منکر در جامعه معاصر»، ص ۱۵۴.

۴. علیزاده، «نقش فناوری‌های نوین در تقویت فرهنگ امر به معروف»، صص ۱۲۳-۱۴۰.

۵. رضایی، روانشناسی اجتماعی و امر به معروف، صص ۷۲-۸۸.

بدین ترتیب، مطالعات معاصر تلاش کرده‌اند تا با بهره‌گیری از رویکردهای میان‌رشته‌ای، راهکارهای نوینی برای تقویت امر به معروف و نهی از منکر ارائه کنند که هم با آموزه‌های دینی همسویی داشته باشد و هم با شرایط اجتماعی روز تطبیق پیدا کند.

۱. مفهوم‌شناسی

الف) امر

از ریشه‌ی «أ-م-» در لغت به معنای فرمان دادن، درخواست انجام کاری با الزام یا اقتدار؛ در مقابل «نهی». راغب می‌نویسد: «الأمر نقيض النهي، وهو قول يقتضي به الفعل ممن هو دونه». یعنی فرمانی که از بالادست به زیردست داده می‌شود.^۱ و در اصطلاح به معنای: (در فقه)، «امر» یعنی خواستن انجام کاری به گونه‌ای الزام‌آور، به ویژه از سوی شارع مقدس یا مکلفی نسبت به دیگران؛ در امر به معروف، مقصود این است که فرد، دیگران را به انجام کار نیک و شایسته تشویق و ملزم کند، در صورتی که شرایط شرعی آن مهیا باشد.^۲

ب) نهی

از ریشه‌ی: «ن-ه-ی» در لغت به معنای: بازداشتن و منع کردن از انجام کاری. راغب آن را منع کردن همراه با نهی اخلاقی یا عقلانی تعریف می‌کند.^۳ و در اصطلاح فقهی: نهی به معنای طلب ترک فعل از سوی شارع یا مکلف بالاتر است. در نهی از منکر، هدف آن است که فرد از ارتکاب گناه یا کار ناپسند باز داشته شود، مشروط بر آن که شرایط و آثار منفی آن کمتر از خود منکر باشد.^۴

ج) معروف

از ریشه‌ی: «ع-ر-ف» در لغت به معنای: چیزی که شناخته شده، پذیرفته شده و مورد تأیید وجدان یا جامعه است. در لسان‌العرب آمده: «المعروف ضد المنكر، وهو كل فعل حسن يعرفه العقل و

۱. راغب اصفهانی، مفردات ألفاظ القرآن، ماده «أمر»، ص.

۲. مظاهری، آداب امر به معروف و نهی از منکر، ص ۱۸.

۳. همان، ماده «نهی».

۴. خویی، مصباح الأصول، ج ۱، ص ۲۳۳.

تُقَرَّهَ الشَّرِيعَةُ»^۱ و در معنای اصطلاحی: هر آنچه عقل، شرع و فطرت آن را نیک و پسندیده می‌داند، و شارع مقدس نیز آن را تأیید کرده است. معروف ممکن است واجب یا مستحب باشد که اثر تربیتی مثبت دارد.^۲

ج) منکر

از ریشه‌ی: «ن-ک-ر» در لغت به معنای: ناشناخته، ناپسند، انکار شده. از همان ریشه واژه «نکران» هم می‌آید. در مفردات راغب آمده: «المنکر ما تنكره العقول و الفطر السليمة».^۳ و در معنای اصطلاحی: هر رفتاری که عقل سالم، شرع مقدس یا فطرت انسانی آن را رد و انکار کند. شامل گناهان صریح، بدعت‌ها، و حتی رفتارهای ضداجتماعی و ضدانسانی می‌شود، اگرچه ظاهراً عرفی یا عادی جلوه کند.^۴

۲. مبانی نظری امر به معروف و نهی از منکر

امر به معروف و نهی از منکر، در نگاه قرآن و روایات، نه تنها فریضه‌ای عبادی، بلکه رکن کلیدی در ساختار اجتماعی و تمدنی اسلام به شمار می‌آید. این فریضه، ضامن پویایی اخلاق جمعی، سلامت فضای عمومی، و انسجام ارزشی در جامعه دینی است. اگرچه عباداتی همچون نماز و روزه، رابطه انسان با خدا را تقویت می‌کنند، اما امر به معروف و نهی از منکر، پل ارتباطی میان دینداری فردی و مسئولیت اجتماعی است.^۵

۱. ابن‌منظور، لسان العرب، ماده «عرف»، ص ۲۵۶.

۲. مصباح یزدی، امر به معروف و نهی از منکر، ص ۴۱.

۳. راغب اصفهانی، مفردات ألفاظ القرآن، ماده «نکر»، ص ۱۷۸.

۴. طباطبائی، تفسیر المیزان، ج ۴، ذیل آیه ۱۰۴ سوره آل عمران.

۵. مصباح یزدی، امر به معروف و نهی از منکر، ص ۲۷.

الف) در قرآن کریم

در قرآن، بارها و با تعبیر مختلف، جایگاه این دو فریضه برجسته شده است. در سوره آل عمران آمده است: «وَلْتَكُنْ مِنْكُمْ أُمَّةٌ يَدْعُونَ إِلَى الْخَيْرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ»^۱

این آیه، نه تنها امر و نهی را مسئولیتی همگانی می‌داند، بلکه شرط رستگاری را وابسته به اجرای درست آن معرفی می‌کند. همچنین، امت اسلامی به‌خاطر همین مسئولیت نظارت اجتماعی بر دیگر امت‌ها برتری یافته است.^۲

ب) در روایات

در کلمات امیرالمؤمنین علی علیه‌السلام، نیز این دو فریضه «عظیم‌ترین واجبات» خوانده شده‌اند که بدون آن‌ها «سایر فرائض بی‌اثر می‌گردند».^۳ حضرت، در خطبه ۳۴ نهج‌البلاغه می‌فرماید: «قُومَتِ الْفَرَائِضُ بِالْأَمْرِ بِالْمَعْرُوفِ وَالنَّهْيِ عَنِ الْمُنْكَرِ»؛ یعنی ستون احکام الهی با این دو فریضه برپا می‌ماند.

در احادیث دیگر، ترک امر به معروف به مثابه وا گذاشتن سرنوشت جامعه به فاسقان و ستم‌پیشگان قلمداد شده است، تا آنجا که جامعه به «دعای بی‌اثر» و «اصلاح‌ناپذیری» دچار می‌شود.^۴

۳. جایگاه فقهی و اصولی

در منابع فقهی، امر به معروف و نهی از منکر جزو واجبات کفایی است، به شرط وجود شرایطی مانند احتمال تأثیر، نبود ضرر مهم‌تر، و آگاهی عامل به معروف و منکر. فقیهان اصولی، با استناد به

۱. آل عمران: ۱۰۴.

۲. آل عمران: ۱۱۰.

۳. نهج‌البلاغه، خطبه ۳۴.

۴. کلینی، اصول کافی، ج ۵، باب الامر بالمعروف، ح ۳.

ب) مصادیق ناموفق

۱. رفتار تند و فیزیکی در برخورد با بدحجابی

در مواردی شاهد بوده‌ایم که افراد یا گروه‌هایی به بهانه نهی از منکر، به زنان بدحجاب حمله کرده، چادر بر سر آن‌ها انداخته یا با خشونت لفظی و حتی فیزیکی، برخورد کرده‌اند.

این نوع اقدامات نه تنها خلاف روح اسلام است، بلکه موجب شده ذهنیت مردم نسبت به این فریضه خدشه‌دار شود. بسیاری از مردم، حتی اگر منکر را بپذیرند، با نوع برخورد مخالفت کرده‌اند. در برخی پرونده‌ها، این برخوردها منجر به درگیری فیزیکی، پیگرد قانونی یا آسیب روانی شده است.^۱

این مصادیق نشان می‌دهد بدفهمی از مرز شرع و قانون، و نداشتن آموزش کافی می‌تواند حتی واجب الهی را به ضد خود تبدیل کند.

۲. تحقیر و افشاگری در فضای مجازی

گاهی افراد در شبکه‌های اجتماعی، تصویری از منکری (مثلاً بدحجابی، بی‌نمازی، یا یک رفتار غیراخلاقی) منتشر کرده، آن را با نام یا چهره مشخص بازنشر می‌کنند به نیت نهی از منکر.

این اقدام که با عنوان «افشاگری دینی» شناخته می‌شود، مصداق تهمت، اشاعه فحشا، و نقض حریم خصوصی است و نه تنها واجب نیست، بلکه حرام شرعی محسوب می‌شود.^۲

در روایات اهل بیت، بارها بر حفظ آبروی افراد خطاکار تأکید شده و نهی از منکر نباید به قیمت نابودی شخصیت فرد تمام شود.

مقایسه این دو نوع مصداق، نشان می‌دهد که امر به معروف و نهی از منکر، اگر با حکمت، اخلاق، و ابزارهای مناسب همراه باشد، تأثیرگذار و الهام‌بخش خواهد بود. اما همین فریضه، اگر با تحکم، تحقیر یا افراط همراه شود، نه تنها تأثیر ندارد، بلکه اثر معکوس بر جای می‌گذارد.

^۱ . روزنامه شرق، پرونده قضایی «برخورد فیزیکی با بدحجابی در مترو»، مرداد ۱۳۹۸.

^۲ . مکارم شیرازی، تفسیر نمونه، ج ۹، ص ۱۷۳، ذیل آیه «إِنَّ الَّذِينَ يُحِبُّونَ أَنْ تَشِيعَ الْفَاحِشَةُ...».

شناخت تجربه‌های موفق و ناموفق، به مثابه نقشه راهی است برای اصلاح رویکردها و پرهیز از تکرار اشتباهات گذشته.

نتیجه‌گیری

امر به معروف و نهی از منکر، نه یک دستور خشک فقهی، بلکه روح زنده‌ی اصلاح اجتماعی در نظام ارزشی اسلام است. مقاله حاضر کوشید با نگاهی جامع، از تبیین مفاهیم بنیادین این دو فریضه آغاز کرده و با واکاوی چالش‌های عینی جامعه امروز، راه‌هایی برای اجرای مؤثر و مقبول آن‌ها بیابد.

بر اساس یافته‌های این تحقیق، مهم‌ترین مانع در برابر تحقق واقعی این واجب الهی، بدفهمی از ماهیت آن و نیز عدم تناسب ابزارهای اجرا با شرایط زمان و مکان است. جامعه امروز با مفاهیمی مانند آزادی فردی، حریم خصوصی، مقاومت در برابر نصیحت مستقیم، و تغییر سبک زندگی روبه‌روست که مستقیماً بر نحوه اجرای این فریضه تأثیر می‌گذارد.

در پاسخ به این شرایط، راهکارهایی نظیر بازتعریف فرهنگی امر به معروف به عنوان دعوت به خیر، استفاده از زبان محبت و گفت‌وگو، بهره‌گیری هوشمندانه از ظرفیت رسانه و فضای مجازی، و تشکیل گروه‌های مردمی آموزش‌دیده پیشنهاد شد. همچنین تأکید شد که باید از افراط، تحقیر، افشاگری و برخوردهای خشن پرهیز شود؛ چراکه این نوع رفتارها نه تنها فایده‌ای ندارند، بلکه موجب تخریب چهره دین در ذهن مردم می‌شوند.

تجربه‌های موفق و ناموفق نشان دادند که حتی در جامعه معاصر نیز اگر از روش درست استفاده شود، مردم آمادگی پذیرش تذکر و بازگشت به ارزش‌های دینی را دارند. اما این کار، ظرافت، آموزش، و مهارت می‌طلبد. بنابراین، حوزه‌های علمیه، نهادهای فرهنگی، دولت، و رسانه‌ها باید به جای تمرکز بر اجبار و الزام، به فرهنگ‌سازی، الگوسازی و توانمندسازی بپردازند.

در پایان باید گفت که احیای این فریضه، تنها زمانی ممکن است که از یک «شعار» به یک «فرهنگ» تبدیل شود؛ فرهنگی که ریشه در رحمت دارد، بر پایه حکمت حرکت می‌کند و به سوی کرامت انسان‌ها هدف‌گذاری شده است.

منابع

- ❖ قرآن کریم
- ❖ نهج البلاغه، ترجمه: سید رضی.
۱. افتخاری، محمد، «راهبردهای فرهنگی در گسترش امر به معروف»، فصلنامه فرهنگ اسلامی، قم، شماره ۷۲، ۱۳۹۶ هـ.ش.
 ۲. ابن منظور، محمد بن مکرم، لسان العرب، چاپ اول، بیروت: دار صادر، ۱۳۹۰ هـ.ش.
 ۳. جعفری، محمدتقی، فقه الامر بالمعروف و النهی عن المنکر، قم: مؤسسه علمی فرهنگی دار الکتب الاسلامیه، ۱۳۷۸ هـ.ش.
 ۴. حسینی، محمد، «امر به معروف و نهی از منکر در جامعه معاصر»، فصلنامه پژوهش‌های دینی، شماره ۴، ۱۳۹۰ هـ.ش.
 ۵. حر عاملی، محمد بن حسن، وسائل الشیعه، قم: مؤسسه آل‌البیت، ۱۳۹۳ هـ.ش.
 ۶. خویی، سید ابوالقاسم، مصباح الأصول، چاپ اول، بیروت: دارالزهراء، ۱۴۰۱ هـ.ق.
 ۷. راغب اصفهانی، حسین بن محمد، مفردات ألفاظ القرآن، چاپ اول، دمشق: دارالقلم، ۱۴۱۲ هـ.ق.
 ۸. رضایی، مهدی، روانشناسی اجتماعی و امر به معروف، تهران: دانشگاه تهران، ۱۳۹۵ هـ.ش.
 ۹. طباطبایی، سید محمدحسین، تفسیر المیزان، ترجمه: موسوی همدانی، چاپ سوم، قم: دفتر انتشارات اسلامی، ۱۳۹۵ هـ.ش.
 ۱۰. علیزاده، حسین، «نقش فناوری‌های نوین در تقویت فرهنگ امر به معروف»، مجله علوم اجتماعی حوزه، سال ۱۵، ۱۳۹۷ هـ.ش، شماره ۳.
 ۱۱. فتاحی، رضا، تربیت رسانه‌ای در نظام اسلامی، چاپ اول، قم: پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی، ۱۳۹۵ هـ.ش.
 ۱۲. کلینی، محمد بن یعقوب، اصول کافی، چاپ اول، تهران: دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۹۰ هـ.ش.
 ۱۳. مصباح یزدی، محمدتقی، امر به معروف و نهی از منکر، چاپ پنجم، قم: مؤسسه آموزشی پژوهشی امام خمینی، ۱۳۹۴ هـ.ش.
 ۱۴. مظاهری، حسین، آداب امر به معروف و نهی از منکر، چاپ اول، قم: مؤسسه در راه حق، ۱۳۹۵ هـ.ش.
 ۱۵. مظاهری، سید علی، امر به معروف و نهی از منکر در قرآن و سنت، تهران: مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی رحمه‌الله‌علیه، ۱۳۷۵ هـ.ش.

۱۶. مکارم شیرازی، ناصر، تفسیر نمونه، چاپ هشتم، تهران: دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۹۶ هـ.ش.
۱۷. نائینی، محمدحسین، تنبیه‌الامه و تنزیه‌المله، تصحیح: رسول جعفریان، چاپ دوم، قم: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی، ۱۳۸۳ هـ.ش.
۱۸. یادگاری، محسن، قانون حمایت از آمران به معروف و ناهیان از منکر، تهران: مصوب مجلس شورای اسلامی، ۱۳۹۴ هـ.ش.
۱۹. تحلیل محتوای صفحه اینستاگرامی «لبخند هدایت»، پژوهشگاه فضای مجازی، ۱۴۰۲ هـ.ش.
۲۰. روزنامه شرق، پرونده قضایی «برخورد فیزیکی با بدحجابی در مترو»، ۱۳۹۸ هـ.ش.
۲۱. گزارش خبرگزاری فارس از پویش «لبخند رضوی»، ۱۴۰۱ هـ.ش.